

ETNOGENEES EESTIS

Martin Ehala

1. Sissejuhatus

Aprillisündmuste senise mõtestamise juures on sageli kõlanud tõdemus, et integratsioon on läbi kukkunud. Käesolev analüüs püüab näidata, et selline järeldus on ekslik ja et pronkssõduri kriis oli üsna loomulik reaktsioon 21. sajandi algul Eestis toimunud etniliste identiteetide piiride hägustumisele. Rahvuslikud konfliktid on rühmadevahelistes suhetes väga tavalised nähtused. Tekkepõhjusi on sisuliselt kaks – huvide kokkupõrge ja/või soov saavutada positiivset eneseteadvust. Mõlemad põhjused on vältimatud – inimesed satuvad paratamatult võistlusse piiratud ressursside pärast, samuti vajab igaüks positiivset enesepilti (Tajfel, Turner 1979).

Seega on vältimatud ka rahvuslikud konfliktid. Ajalugu on näidanud, et mõningatel puhkudel lahendatakse konfliktid rahumeelselt või suudetakse neid kontrolli all hoida, teistel juhtudel aga eskaleeruvad need sedavõrd, et muudavad rahuliku kooseksisteerimise võimatuks. Seega ei ole küsimus mitte niivõrd selles, kuidas vältida rahvustevahelisi konflikte, vaid selles, kuidas neid efektiivselt lahendada või vähemalt neutraliseerida.

Paradoksaasel kombel sõltub rahvuslike konfliktide puhkemine samadest protsessidest, mis on aluseks etniliste rühmade tekkimisele ja arengule ehk etnogeneesile (Hill 1996, Kulikowski 2006; Rousseau, van der Veen 2005). Tundes etnogeneesi seaduspärasid, on võimalik mõista ka rahvustevaheliste konfliktide tekkemehhanismi. Veelgi enam, mõistes et etnogenees ja etniline konflikt on ühe ja sama mündi kaks erinevat külge, on võimalik konflikti reguleerimisel arvestada protsesside sügavamaid põhjusi.

Alljärgnevalt annangi kõigepealt ülevaate etnogeneesi liikumapanevatest jõududest ja arengumallidest ja näitan seejärel, kuidas needsamad mehhanismid töötavad etnilise konflikti süvenemisel. Artikli teine osa on pühendatud taasiseseisvumisjärgse Eesti interetnilise olukorra analüüsile sellest mudelist lähtudes. Artikli kolmas ja keskne osa on pühendatud sotsiaalse te tähenduste loomisele pronkssõduri abil. Sotsiaalne tähendusloome on etnogeneesi sisu. Eestis toimuvad need tähendusloomeprotsessid suures osas paralleelselt mõlemas suuremas rahvusrühmas – eestlaste ja venelaste hulgas, kuid samas on see protsess väga tugevalt dialoogiline – tähendusi luuakse omavahelises vastasmõjus. Artikli viimane peatükk näitab, millisel

kombel on võimalik ühiskonna käsituses olevaid kommunikatsioonivõimalusi kasutades vältida vastandavat etnogeneesi.

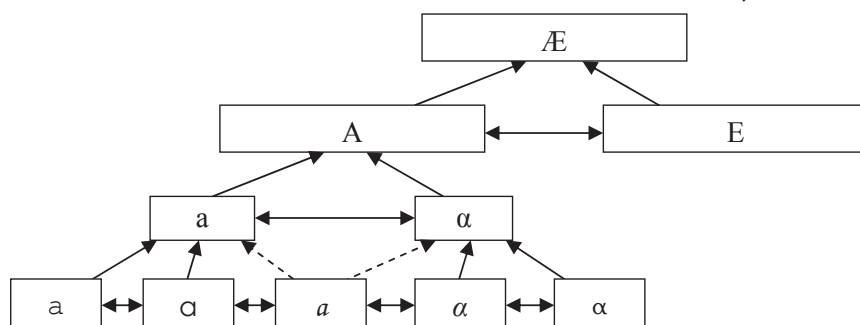
2. Etnogeneesi olemus

2.1. Liikumapanevad jõud: konkurents ja väärikus

Etnogenees on kommunikatiivne protsess, mille liikumapanevaks jõuks on konkurents piiratud ressursside pärast ja soov positiivse enesehinnangu järele. Konkurents ressursside pärast sunnib inimesi moodustama koalitsioone, et koostöös saavutada eeliseid konkurentide ees, soov positiivse enesehinnangu järele sunnib näitama enda üleolekut teiste suhtes. Et võitlus üleoleku pärast kahjustaks koostööd koalitsiooni sees, suunatakse see kollektiivselt nendele, kes rühma ei kuulu. Nende kahe liikumapaneva jõu olemasolu loob seega tingimused inimeste ühiskondlikuks organiseerumiseks rühmadesse.

2.2. Kategorisaatorid: ühendamine ja vastandamine

Kognitiivselt muudab etnogeneesi võimalikuks inimese üldistusvõime – võime liigitada maailma objekte sarnaste tunnuste alusel ühte kategooriasse vaatamata sellele, et need objektid erinevad üksteisest paljude teiste tunnuste poolest. See tähendab, et kognitiivselt on etnogenees protsess, millega luuakse etnilisi kategooriaid (vt Lakoff 1987, Brubaker jt 2004). Nii nagu mistahes kategoriseerimisprotsess, on ka etnogenees oma olemuselt hierarhiline, haarates endasse mitme erineva tasandi klasse (vt joonis 1).

Joonis 1. Kategoriseerimishierarhia. Allikas: autori koostatud

See kategoriseerimisprotsess toimub kommunikatiivsel teel ja sisaldab kahesuguseid tähendusloome protsesse – ühendamist ja vastandamist. Ühendamine on tähendusloome, millega olemasolevate sotsiaalsete rühmade vahel leitakse ühistunnuseid ning nende tunnuste sotsiaalse kommunikatsiooni abil ehitatakse üles kõrgema taseme ühendavaid sotsiaalseid kate-

gooriaid ja neile vastavaid kollektiivseid identiteete (Hornsey, Hogg 2000). Näiteks perekondlike identiteetide ühendamisel saavutatakse sugukonna kuulumus, nende ühendamisel on võimalik hõimkondlik kuulumus, nende ühendamisel etniline kuulumus, nende üldistamisel rahvuslik kuulumus, nende üldistamisel riiklik kuulumus, nende üldistamisel kultuuripiirkondlik kuulumus. Ühendamise eesmärk on luua suuremaid ja võimsamaid sotsiaalseid kooslusi, et koostöös saavutada eeliseid võistluses ressurside ja staatuse pärast.

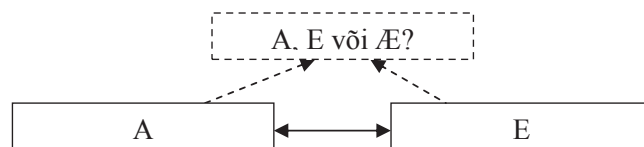
Vastandumine on tähendusloomeprotsess, millega eristatakse sama tasandi sotsiaalseid kategooriaid (Barth 1969, Pachucki jt 2007). Vastandamise eesmärk on tugevdada rühmasisest mobilisatsiooni ja tagada rühmaliikmete positiivne kollektiivne enesehinnang. Ühendamine ja vastandamine töötab kõigil tasanditel. See, millisel tasandil on sotsiaalne tähendusloome välja joonistanud kõige tugevamad ühendavad ja vastandavad tähenduskihid poliitilises struktuuris (riigis, riikide liidus vm), näitab, milline on selle poliitilise struktuuri stabiilsus ja toimimise efektiivsus. Etnogenees on seega kommunikatiivne tegevus, mille eesmärk on inimeste sidumine rühmadesse, rühmasisese koordineerimise ja rühma jätkusuutlikkuse tagamine.

2.3. Emotsionalisaatorid: müüdid ja narratiivid

Kategoriseerimine üksi ei ole piisav rühmade püsivuseks, sest rühma efektiivseks toimimiseks on oluline, et selle liikmed loovutaksid mingi osa oma suveräänsusest rühmale ja oleksid valmis rühma eesmärkide saavutamise nimel isiklikult panustama. See eeldab rühmaliikmete vahelist solidaarsust ja lojaalsust rühma kui terviku suhtes (Ellemers jt 1999).

Need mõlemad omadused ei rajane mitte niivõrd ratsionaalsel arusaamisel, et rühmana toimides on võimalik saavutada suuremaid eesmärke kui individuaalselt, kuivõrd emotsionaalsel seotusel rühmaga. Selle emotsionaalse seotuse ajal tunnevad rühma liikmed moraalselt kohustust panustada ühisesse tegevusse, igakord otsest tasu ootamata. Rühmaliikmete emotsionaalne side rühmaga luuakse müütide ja narratiivide kaudu, mille abil antakse edasi rühmale olulisi ühendavaid väärtusi ja vastandumisi (Bar-Tal jt 2007).

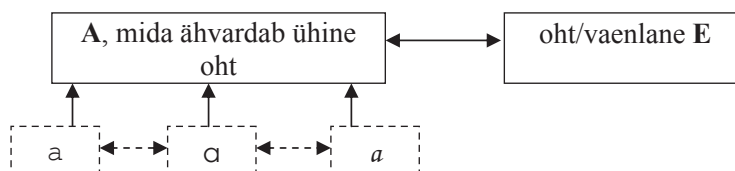
Et etnogenees on oma olemuselt järjest kõrgemate kategooriate loomine olemasolevate kategooriate ühendamise teel, siis on eduka etnogeneesi kõige olulisem eeltingimus selliste emotsionalisaatorite leidmine, mis suudaks luua uue tekkiva ülemkategooria moodustajate vahel solidaarsust ja terviku suhtes lojaalsust. Nende emotsionalisaatorite kaudu defineeritakse ühtlasi ka uue kõrgema kategooria rühmaidentiteet – kes on need selle uue rühma liikmed ja mida tähendab kuuluda sellesse rühma (vt joonis 2).

Joonis 2. Ühendava identiteedi konstrueerimine. Allikas: autori koostatud

2.4. Mobilisaatorid: vaenlane ja eesmärk

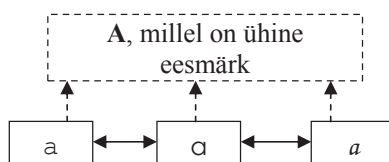
Kõige efektiivsem etnogeneesi instrument on ühine oht või vaenlane. See võimaldab ühise kõrgema kategooria defineerimise kõigi nende gruppide põhjal, keda antud oht või vaenlane ähvardab (joonis 3).

Joonis 3. Ühendava identiteedi konstrueerimine vaenlase abil. Allikas: autori koostatud

Ühise ohu või vaenlase olemasolu vähendab liitunud rühmade vahelist vastandumist, rõhutab ühisosa ja loob soodsa tingimuse ühisidentiteedi kujunemiseks (Jackson 2002). Ohu või vaenlase kadumine võib omakorda suurendada allrühmade omavahelist vastandumist ja võib teatud juhtudel viia ka kõrgema kategooria lagunemisele (Hornsey, Hogg 2000).

Ohu või vaenlase puudumise korral sõltub kõrgema kategooria edukas etnogenees ühise eesmärgi olemasolust. Sellises olukorras on etnogenees tunduvalt keerukam, sest nõuab eelkõige muidugi ühiskondlikku dialoogi konsensusse saavutamiseks ühiste eesmärkide osas, samuti sotsiaalset kontrolli ühisüritusse panustamise üle ja ühistegevusest saadavate hüvede õiglast jaotust allrühmade vahel. Et allrühmadel on paratamatult oma erihuvid võitluses piiratud ressursside pärast, siis on välisvaenlaseta kategoorias siset vastandumist rõhutav tähendusloome sageli tugevam kui allrühmi ühendav tähendusloome, iseäranis kui ühendavad emotsionalisaatorid on nõrgad (joonis 4).

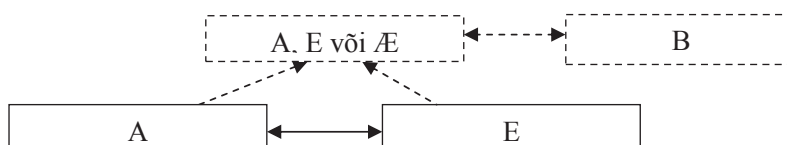
Joonis 4. Ühendava identiteedi konstrueerimine eesmärgi abil. Allikas: autori koostatud

Et ühise vaenlase olemasolu on kõige efektiivsem viis sisevastuolude ületamiseks, siis kasutavad ideoloogid sageli vaenlase kuju loomist olemasolevate identiteetide tugevdamiseks ja ühiskondliku mobilisatsiooni suurendamiseks. Sama paratamatult kui see soodustab allrühmade ühendamist, tugevdab see vastandumist teiste või ühe sama tasandi rühma suhtes. See on põhjus, miks etnogenees nii sageli on seotud etnilise konfliktiga, iseäranis multi-etnilistes riikides.

2.5. Ühendav ja vastandav etnogenees

Ühendav etnogenees on uue kõrgema astme kategooria ja sellele vastava identiteedi konstrueerimine. Vastandav etnogenees on olemasoleva või kujunemisjärgus oleva kõrgema tasandi kategooria lammutamine seda moodustavate rühmade vahelise vastandumise rõhutamise teel.

Multi-etnilistes riikide püsimise võtmeküsimuseks on ühendava etnogeneesi võimalikkus riiklikul tasandil. See sõltub kahest tegurist: 1) ühiste mobilisaatorite olemasolust, 2) ühiste emotsionalisaatorite võimalikkusest.

Joonis 5. Ühendav etnogenees. Allikas: autori koostatud

Kui kategooriad A ja E ei oma või ei suuda leida piisavalt tugevat ühist eesmärki ja/või ette kujutada vaenlast B ega suuda luua ka ühiseid emotsionalisaatoreid, siis võivad nad liikuda vastandava etnogeneesi arenguteele, millega enamasti kaasneb etniline konflikt. Võrdse tugevusega rühmade vahel võib see viia poliitilise jagunemiseni nagu juhtus tšehhide ja slovakkidega, ebavõrdse tugevusega rühmade puhul aga tugevama rühma hegemooniale poliitilises struktuuris vähemuse marginaliseerimise kaudu.

Vastandav etnogenees eeldab võistlevate rühmade kõrgendatud ühiskondlikku mobilisatsiooni, valmisolekut võtta suuremaid riske, lootuses saavutada seeläbi paremat ligipääsu ressurssidele või positiivsemat kollektiivset enesehinnangut. Sellise mobilisatsiooni saavutamiseks on vaja rakendada juba ülalkirjeldatud etnogeneetilisi protsesse – leida ühine vaenlane, ühised eesmärgid ja ühendav identiteet ning neid efektiivselt ühiskonnas kommunikeerida. Kuid erinevalt ühendava etnogeneesi olukorrast, kus neid vahendeid kasutatakse uue kõrgema kategooria rühma moodustamiseks, kasutatakse neid etnilise konflikti puhul olemasoleva kõrgema kategooria lammutamiseks.

2.6. Ajalookäsitluse osa etnogeneesis

Ajalugu annab raamistiku, mille põhjal konstrueeritakse sotsiaalne identiteet. Loomulikult on ajaloomälu valikuline, tõstab esile teatud sündmusi ja vaikib maha teised. Nii kujuneb narratiiv, mis defineerib, kes ollakse, millised on suhted teiste rühmadega ja millised arengud on avatud tulevikus. Olenevalt sellest, milline on sellisel viisil esile toodud ajalooline saatus, valitakse ka reaktsioonid ühiskonna ees seisvatele väljakutsetele. Jagatud ajalugu avab teatud võimalused, muudab teised vähetõenäoliseks ja väga suure tõenäosusega välistab kolmandad. Teatud mõttes moodustab ajalugu rühma või rahvuse „harta”, mis määratleb eksistentsiaalselt olulised väärtused, suhted ja valikud (Liu, Hilton 2005).

Et ajalugu näitab erinevate rühmade omavahelisi suhteid ajas, siis annab ta vastavatele rühmadele ajaloos teatava rolli, rollid on aga hinnangulised. Selle hinnangulisuse kaudu legitimeeritakse interetnilised suhted: kelle käes on võim, kes on alluv. Ajalugu kajastab sageli reaalseid rühmade konflikte lähtuvalt nende erinevatest huvidest ja seega tähendab ühise jagatud ajalookäsitluse kujundamine teatud konfliktide esiletõstmist, teiste mahasalgamist. Olenevalt sellest, millised rühmad kujutatakse positiivseid väärtusi kandvatena, kujundatakse ka moraalne üleolek, ühiskondlik õiglus. Hegemoonselt aktsepteeritud ajalookäsitlus kirjutab kõigile rühmadele ette nende positsiooni sotsiaalses hierarhias ja sellest tulenevad õigused ja kohustused.

C. R. Jakobsoni loodud ajalookäsitlus 700-aastasest orjaajast seadis olemasolevad võimusuhted kahtluse alla, legitimeeris eestlaste moraalse üleoleku baltisakslastest ning andis suunad võimusuhte ümbervaatamiseks. Nõukogude ajaloonarratiiv töörahva meelevaldustest ja kodanliku tagurliku valitsuse kukutamisest tõi esile internatsionaalse töörahva moraalse üleoleku rõhujate suhtes, suure vene rahva vennaliku abi eesti töörahvale ja selle kaudu legitimeeris Eesti kuulumise Nõukogude Liitu. Molotov-Ribbentropi pakti avalikustamine tõi esile NSVL-i ebamoraalsuse, Eesti riigile ja rah-

vale tehtud ülekohtu ja selle kaudu legitimeeris seni kehtinud võimusuhte ringivaatamise.

Seega mõjutab ajalookäsitlus kõige otsesemalt etnogeneesi, näidates ühe või teise rühma ajaloolist rolli, sotsiaalset staatust ja põhilisi väärtushinnanguid. Sellisel viisil väljendavad identiteedikategooriad legitimeerivad eksisteerivaid võimusuhteid ühiskonnas ja kui viimased ringi mängitakse, siis muutub ka identiteedi sisu. Täpselt niimoodi juhtus NSVL-i lagunemisega ja Eesti iseseisvusega.

2.7. Etnogenees ja identiteetide dünaamika

Jennifer Todd (2005) väidab, et sotsiaalse identiteedi muutumine on määrava tähtsusega ühiskondlike uuenduste õnnestumisele. Ainult juhul, kui reformidega kaasnevad seda toetavad nihked identiteedi sisus ja kategooriates, suudavad uued institutsioonid hakata efektiivselt toimima. Seega etnogenees ei ole võimalik ilma muutusteta identiteetide sisus ja tunnustes. Need omakorda on seotud ka struktuursete muudatustega ühiskonnas.

Ühiskonna struktuursete muudatuste ja identiteedinihete vahel on sageli ajaline lõtk. Mõnikord toimub pika aja vältel väikesi nihkeid identiteedi tähenduskihistikes, osa mõisteid, sümboleid ja praktikaid vajub tasapisi unustusse, kuni ühel hetkel ületatakse kriitiline piir, mille järel toimub olemasolevate identiteedikategooriate suhteliselt järsk reorganiseerumine. Sageli aga ei suuda sotsiaalpoliitilised ja majanduslikud muudatused kuigi võrd mõjutada identiteedi dünaamikat, endine mõisteline struktuur säilib ja hakkab moderniseerumist pidurdama. Sellistel puhkudel on võtmeküsimus, kuidas identiteedi inertsit ületada. Võib tekkida ka olukordi, kus sise mine reaktsioon uuendustele kutsus esile vastandsuunalised nihked identiteedis või mõnede juba hääbunud eristuste aktualiseerumise, mis muudab uuenduste jätkamise sisuliselt võimatuks.

Ülalesitatust lähtudes esitab Todd (2005) kuueliikmelise identiteedimuutuste tüpoloogia, mille abil seletada, kuidas väikesed muutused identiteedi sisus võivad viia hüppeliste kategooriamuutusteni ja kuidas sellised identiteedimuutused mängivad olulist põhjuslikku rolli ühiskonna moderniseerumisel ja uute struktuuride juurutamisel.

Vastandamine – olemasolevad opositsioonid identiteetides leiavad tugevamat toetust, opositsioonid olemasolevate rühmade vahel muutuvad selgemaks, antagonism silmatorkavamaks. Ühed soovivad üha tungivamalt muutust, teised seisavad sellele üha tugevamalt vastu.

Ümbersünd – toimub endiste identiteedikategooriate hülgamine tervikuna ja uute vastuvõtmine komplektina. Et see nõuab olulist väärtuste väljavahe-

tamist, siis pole see sage. Näiteks toob ta Lõuna-Aafrika valged, kes ületasid apartheidiidentiteedi üsna järsult ja võtsid uue identiteedi vastu tervikpaketina.

Privatiseerumine – sellisel puhul ei võeta uusi identiteedikategoriaid vastu, kuid ei olda ka avalikus opositsioonis. Vana identiteet säilitatakse erasfääris, jättes välja kogu sellega seonduva ühiskondliku mõõtme. Privatiseerumine on tüüpiline strateegia totalitaarsetes ühiskondades või radikaalsete võimuhete pööramise järel, kui inimesed ei soovi uut väärtussüsteemi vastu võtta, aga vana avalikult säilitada pole võimalik.

Adapteerumine – sellisel puhul võetakse omaks uued praktikad, kuid hoitakse vana identiteet ja selle kategooriad sellest lahus. Niipea kui võimalik, on vanad kategooriad valmis taas välja pääsema. Uuega tehakse koostööd, kuid seda ei võeta omaks.

Integreerumine – see on vastandumise ja ümbersünni vahepealne vorm. Kaasaminek uuega, uue omaksvõtmine, kuid mitte täielikult, vaid selles ulatuses, millega leppimine ei nõuaks oluliste väärtuste hülgamist või vastuvõetamatute väärtuste aktsepteerimist.

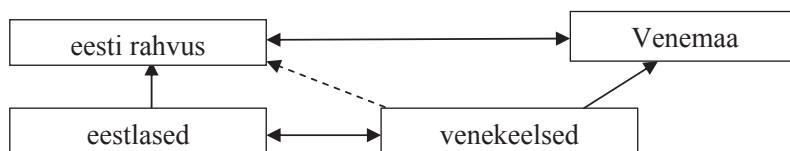
Rituaalne kohandamine – sellisel puhul üritatakse endisi kombeid siduda uute väärtuste, sümbolite ja kategooriatega. Sisu muutub, aga vorm säilib, sellega defineeritakse vanad kategooriad ringi. See on tüüpiline grupistrateegia muutuvates oludes – säilitatakse traditsioonid ja järjepidevus, kuid kohandatakse nende sisu uue keskkonnaga. See taktika töötab ka vastupidi – uute praktikate ja sümbolite sidumist vanade väärtustega.

Alljärgnevalt vaatlengi etnogeneesi Eestis ülalesitatud teoreetilistest raamistikest lähtuvalt, tuues esile, mismoodi on sotsiaalsed uuendused seotud identiteedinihetega ja vastupidi, millised on reaktsioone on muutused identiteetides esile kutsunud.

3. Etnogeneesi perioodid taasiseseisvunud Eestis

3.1. Vastandav periood: 1992-1995

Taasiseseisvumisjärgse Eesti etniline korrastatus põhines Molotov-Ribbentropi pakti tunnustamisega legitimeeritud staatus- ja võimuhetel etniliste rühmade vahel. Kõrgeima tasandi sotsiaalne kategooria oli etniliste eestlaste kategooria projektsioon riiklikul tasandil (eesti rahvus), mis vastandus Venemaale; venekeelsetele oli jäetud teoreetiline võimalus seostuda selle identiteediga assimileerumise teel, kuid põhimõtteliselt olid nad defineeritud süsteemivälise elemendina kellele etnilised eestlased vastandusid ja keda nähti ühendavalt seotuna Venemaaga:

Joonis 6. Etnogenees 1990.-te esimesel poolel. Allikas: autori koostatud

Kui laulev revolutsioon algas eestlaste ja venekeelsete vahel oma identiteetide vastandamisega, siis NSVL-i kokkuvarisemine tõi kaasa tollase riigiidentiteedi – nõukogude rahva kategooria – kollapsi kogu oma tervikus, kuigi mitte kohe – 59% venekeelsest kogukonnast pidas end 1993. aastal veel nõukogude kultuuri esindajateks (Kirch, Kirch 1995: 53).

Samas ei lõppenud vastandus ka nõukogude identiteedi hülgamise järel. 1990.-te alguse Eesti rahvuspoliitika enam või vähem otseseks eesmärgiks oli monoetnilise riigiriigi taastamine. Loodeti ja soodustati etniliste venelaste naasmist ajaloolisele kodumaale, kavandati ranget kodakondsuspoliitikat, mis oleks andnud nõukogude ajal sisse rännanud venekeelsetele sisuliselt illegaalsete immigrantide staatuse. Nagu märkis Lilia Sokolinskaja: „Eesti pööras kogu oma viha nõukogude režiimi vastu siinsetele venelastele, tehes nad vastutavaks kõige halva eest.” (Sokolinskaja 2000: 7) Nii satust pärast nõukogude identiteedi hülgamist ka venelaste etniline identiteet surve alla.

Selle poliitika tulemuseks oli suure osa venekeelse kogukonna liikmete väljatõrjumise riigitasandi poliitikast, millega kaasnes venekeelsete kaugenemine Eesti ühiskondlikust elust ka üldisemalt. Nii võiks seda perioodi vaadelda kui venekeelsete üleminekuperioodi vastandavalt identiteetidünaamikalt identiteedi privatiseerumisele.

Kõige selgemalt avaldus privatiseerumine võimu omamise ja eneseteostuse kui väärtuste tähtsuse kahanemises venekeelsete väärtussüsteemis aastatel 1991-1993, samas kui eestlaste väärtussüsteemis nende väärtuste kaal tõusis (Vihalemm 1997a: 33). Vastukaaluna kasvas sel perioodil venekeelsete väärtushinnangutes oluliselt sõprade, perekonna ja mugava elu väärtustamine (Vihalemm 1997a: 35). Väga iseloomuliku erinevusena ilmnes asjaolu, et kui eestlased toetasid oma identiteedi tugevalt oma ajaloonarratiivile, siis venekeelsete jaoks mängis vene ajalugu identiteedi määratlemisel üsna tagasihoidlikku rolli – kümnest vastajast märkis seda oma identiteedi juures olulise tegurina vaid neli (Valk 1997: 97).

Vastandumise üheks liikumapanevaks jõuks eestlaste identiteedis oli kindlasti ka mure oma rahvuse püsijäämise pärast: veel 1999. aastal pidas 63% eestlasi rahvusliku ohu allikaks Eesti venekeelseid (Pettai 2000: 95).

Kui Nõukogude Liidu lagunemise perioodil oli see edasiviivaks jõuks, siis iseseisvas Eesti Vabariigis hakkas see üsna kiiresti pidurdama ühiskondliku arengut.

3.2. Vastandava etnogeneesi ületamine: 1996-2000

Muutused eestlaste hoiakutes ja väärtustes toimusidki 1990.-te aastate keskel, kui sai selgeks, et venekeelne kogukond jääb püsivalt Eestisse. Nii ilmnes 1996. aasta uuringutes juba selgelt valdava osa eestlaste soov venekeelset kogukonda integreerida: 26% soovis seda kindlasti, 40% pidas seda ilmselt vajalikuks. „Eestlaste jaoks tähistas see väsimist emotsionaalsest vastasseisust, soovi olla pragmaatilisem” (Pettai 2000:98).

Majandusliku integreerituse osas olid venekeelsed küll mõnevõrra nõrgemal positsioonil, kuid jaotumus eri taseme töökohtade vahel oli peaaegu võrdne. Seega, majanduslikku ebavõrdsust ei tajutud otseselt ja ülekohtuselt rahvuspõhisena. Toimus ka mõningane väärtuste ühtlustumine: venekeelsed olid üsna suurel hulgal hakanud jagama eestlastega sama hoiakut, et hea hariduse ja visa tööga on võimalik Eestis elus edasi jõuda (Vihalemm 1997a: 37).

Olulisel määral kasvas eesti keele oskuse kui sotsiaalse kapitali tähtsus. Kui 1990. aastal pidas vaid 30% venekeelseid oluliseks eesti keele oskuse vajalikkust, oli see 1995. aastal saavutanud 82% taseme (Vihalemm 1997b: 249). Märkatav kasv toimus eesti keele oskajate hulgas: kui 1993. aastal vastas vaid 13% venekeelseid, et valdab eesti keelt vabalt või küllalt hästi, siis 1999. aastaks oli selliste hulk vastanute seas 29%. Sama ajavahemiku jooksul kahanes eesti keelt üldse mitte oskajate hulk 42 protsendilt 33 protsendile (Proos 2000: 107).

Olulisel määral oli 1999. aastaks tõusnud Eesti kodakondsuse väärtustamine venekeelsete hulgas. Kui 1993. aastal soovis Eesti kodakondsust 48%, siis 1999. aastal tervelt 71%. Tegelik Eesti kodakondsuse omandanute hulk oli sajandi lõpul 29% venekeelsest kogukonnast. (Pettai 2000: 82).

Kui analüüsida selle perioodi identiteetide dünaamikat, siis osa venekeelsete ja osa eestlaste väärtustes, hoiakutes ja praktikates hakkasid toimuma nihked sarnasuste suurenemise suunas. Selline areng viitab identiteetide integratiivsele dünaamikale – nihetele suurema sarnastumise suunas identiteedi sisu ja tunnuste osas.

Valdava osa venekeelsete jaoks jäi aga põhiliseks identiteedistrateegiaks privatiseerumine, st identiteedi väljendamine perekondlikus ja sõpruskondlikus ringis. Olulisel määral mõjutas seda trendi nii venekeelsete kui

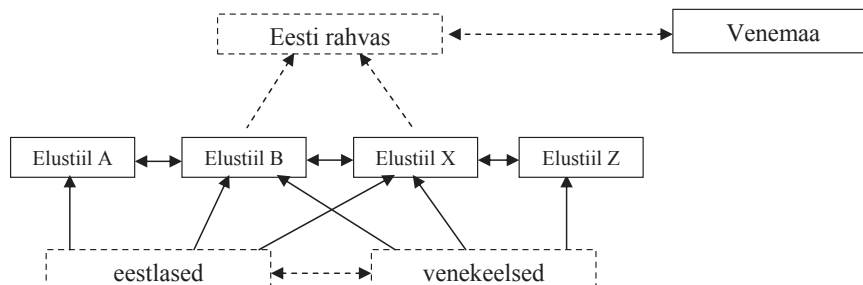
ka eestlaste seas Eesti ühiskonna arengus jõudmine tarbimisele orienteeritud infoühiskonda (Lauristin ja Vihalemm 2004).

3.3. Ühendav periood: 2000-2004

21. sajandi esimestel aastatel toimus taasiseseisvumisjärgse mudeli oluline transformeerumine, tõenäoliselt oli see alanud juba eelmise perioodi lõpul, mistõttu perioodide piir on siin tinglik. Välispoliitilise olukorra stabiliseerumine (edukas NATO ja EL-iga liitumise protsess) vähendas etniliste eestlaste seas ühise vaenlase tajumist ja sellest tulenevat mobilisatsiooni. Olulisel määral kahanes sellel perioodil eestlaste ohutunne vene keele kasutuse ja venekeelsete suure arvu pärast Eestis. Neid märkis rahvuse tulevikku ohustava tegurina vaid 11% ja 16% eestlastest vastajaid (Kruusvall 2005: 48).

Individualismi kasvades olid etnilised kategooriad kaotanud osa oma tähtsusest, samas muutus olulisemaks enesetaju elustiilidest lähtuvalt, mis ühendasid inimesi erinevatest rahvusrühmadest (ka Teine Eesti väljendab sama trendi). Kui 1990.-te alguses väärtustasid eestlased võimu omamist ja enesekehtestamist oluliselt enam kui venekeelsed, siis 2003. aastal enam eestlaste ja venekeelsete vahel siin olulisi erinevusi ei olnud (Kalmus, Vihalemm 2004:39). Need muutused näitasid, et venekeelsed olid asunud enast Eesti ühiskonnas teostama eestlastega samade väärtuste – jõukuse ja hea elu – saavutamiseks.

Neid väärtusnihked annavad märku privatiseeriva identiteedi nõrgenemisest ja integreerivate trendide tugevnemisest venekeelsete identiteedis. Eestlaste puhul olid väärtusmuutused küll väiksemad, kuid individualistlike ja tarbijalike väärtuste kaalu suurenemine tähendas ka eestlaste puhul identiteedinihkeid – vastandavalt identiteedilt integratiivse suunas. Seega, identiteedinihke toimus mõlemas rahvusrühmas ja uus kujunev identiteet sisaldas mõlema rühma jaoks uusi elemente (individualism, tarbijalikkus), samas kui osa endisi tunnuseid (etnilisus, traditsioonid) muutus vähem oluliseks. Nende arengute tulemusel oli hakanud kujunema nõrk, kuid aimatav kõrgema astme kategooria ja sellele vastav identiteet. Kutsun seda tekkivat kõrgema tasandi kategooriat siin Eesti rahvaks, mida ühendab tekkiv riigiidentiteet.

Joonis 7. Etnogenees 21. sajandi algul. Allikas: autori koostatud

Joonisel 7 on kujunenud etniliste identiteedikategooriate ja sellega seotud vastanduse tähtsuse kahanemine. Selle asemel omandasid suurema tähtsuse elustiilidel põhinevad identiteedid, mille sisu ja tähendus võeti üle sageli meedia vahendusel läänest. Elustiilid muutusid sel viisil ühendavaks erineva etnilise taustaga inimestele, kes pigem tähtsustasid oma elustiililisi iseärasusi ja sellega seotud vastandusi kui etnilisi eripärasid.

Samal ajal pakkus Eesti majanduslik ja kultuuriline edu ka ühiseid emotsionalisaatoreid, eriti spordi valdkonnas. Selle protsessi tagajärjel vähenes mõnevõrra Molotov-Ribbentropi paktil põhineva ideoloogiaga kehtestatud staatuse erinevuse tunnetamine eri rahvusrühmade vahel, õigupoolest muutus see igapäevases toimimises järjest ebaolulisemaks.

Samas ei osalenud sugugi kõik ühiskondlikud rühmad selles uues ühendavas etnogeneesi protsessis. Niihästi eestlaste kui ka venelaste hulgas on olemas suured traditsioonilisel etnilisel elustiilil põhinevad rühmad, kes tajusid üleilmastumisest tingitud muutusi ja eestlaste ja venekeelsete etniliste eristumise vähenemist ohuna oma identiteedile (joonisel 7 kujutatud elustiilidena A ja Z).

3.4. Vastandav periood: 2004-2007

2004. aastaks oli hirm etniliste identiteetide nõrgenemise pärast muutunud radikaalrahvuslikes ringkondades akuutseks ja otsiti aktiivselt viise, kuidas tösta rahvuslikku mobilisatsiooni. Hornsey ja Hogg (2000) väidavad, et identiteeditunnuste hägustumisest tingitud ohustatuse tunne on oluline põhjus rühmadevaheliste konfliktide tekkeks olukorras, kus need rühmad mõningate tunnuste põhjal on sama kõrgema kategooria alarühmad. Rahvuskonflikt on sellises olukorras efektiivseim viis, mis viib rühmadevaheliste piiride teravnemisele ja identiteedi prototüüpse osa selgemale markerimisele. Dialoog ühiskonna äärmuslikel servadel oli esialgu suhteliselt ebaoluline, Lihula ausamba teiseldamisega 2004. aastal jõudis see oma järg-

misse faasi, puudutades emotsionaalselt juba palju suuremat hulka Eesti elanikkonnast.

Keskseks küsimuseks sai au ja süü vastandlik omistamine erinevatele rahvusrühmadele ja sellega seoses vastandlikud teesid staatuse ja võimu jaotumise kohta Eesti erinevate etniliste rühmade vahel. Pronkssõduri kriisiga seotud II maailmasõja võidu rõhutamine Eesti vene identiteedipoliitikute poolt tähtsustab venelaste rolli Euroopa ja ka Eesti vabastamisel fašismist ja püüab selle kaudu legitimeerida venekeelsete staatuse tõstmist Eesti ühiskonnas.

Kuigi äärmusideoloogid tõid ajaloost esile üha uusi emotsionalisaatoreid, et rahvuslikku vastandumist suurendada, säilis veel paari aasta jooksul pärast Lihula sündmusi arvamuste paljusus II maailmasõjaga seotud narratiivide ja sümbolite emotsionaalse tähenduse suhtes. Sisuliselt toimus sel perioodil paralleelselt kaks protsessi – teatud ühiskonnakihtides jätkusid integratiivsed identiteediprotsessid, selle kõrval aga kogus konservatiivsetes rahvuslikes ringkondades jõudu vastandav etnogenees.

Kuigi mõlema poole aktivistide rühmad olid ja on suhteliselt väikesearvulised, võimendus nende omavaheline identiteedidialoog meedias olulisel määral. Põhimõtteliselt kujunes välja paradoksaalne olukord, kus ühiskonna marginaalsetel rühmadel tekib reaalne võimalus kutsuda esile olulisi nihkeid enamuse hoiakutes ja väärtustes (vt Hogg, Reid 2006). See saavutas oma kulminatsiooni aprillikriisiga, mis viis mõneks ajaks arvamuste terava polariseerumiseni.

3.5. Rahvuslik polariseerumine aprillikriisi ajal

Kõige parem on seda ilmestada BNS-i tellimusel Faktum-Arikos tehtud avaliku arvamuse uuringu tulemuste põhjal (BNS 2006): pronkssõduri senisele asukohale allesjätmise poolt oli 41% elanikkonnast, teisaldamise vastu 43%, 16% ei olnud seisukohta. Seejuures oli eestlaste arvamustes palju suuremad erinevused kui venekeelsete hulgas: eestlastest pooldas teisaldamist 53%, vastu oli 29% ja 18% ei omanud seisukohta, venekeelsetest pooldas teisaldamist 16%, vastu 73%, 10% ei olnud seisukohta. See kinnitab seisukohta, et pronkssõduri näol on tegemist küsimusega, milles väljendub eestlaste omavaheline poliitiline dialoog selle üle, milline peaks olema eestivenelaste staatus Eestis. Samba teisaldamise pooldajad lähtuvad Molotov-Ribbentropi paktil põhineva vastandava etnogeneesi mudelit, allesjätmise pooldajad uuest, ülesehitava etnogeneesi mudelist.

Seejuures on oluline märkida, et just need inimesed, kes ei osanud seisukohta võtta või väljendasid oma rahvusrühmale domineerivast seisukohast erinevat arvamust (teisaldamist pooldavad venekeelsed ja allesjätmist pool-

davad eestlased), moodustavad eesti ühiskonnas selle osa, kes on suuteline nägema Eesti identiteediküsimusi avaramalt, mõistes ka teise rahvusühema vaatenurka. Nende hulk eesti ühiskonnas oli selle küsitluse kohaselt 41%. Just need 41% moodustasid integratiivse identiteedisuundumuse baasi.

Paraku ei asunud Eesti valitsus oma tegevusega toetama seda ühendavat osa ühiskonnast, vaid kujundas oma seisukoha pigem marurahvuslikust ideoloogiast lähtuvalt. Täiesti prognoositavalt kutsus pronkssõduri teisaldustööde alustamine esile teise poole terava reaktsiooni, mis väljus pronksiööl kontrolli alt. Kui võrrelda erinevaid identiteediorientatsioone eestlaste ja venekeelsete seas 2002. aastal (Pettai 2002) ja 2007. aasta suvel, pärast aprillisündmuse (Lauristin 2008), siis mõlemas rahvusühemas on toimunud nihe vastandumise suunas. Kui 2002. aastal oli selgelt vastanduva identiteediga eestlasi 19%, siis pronksiöö järel oli nende hulk tõusnud 23,3 protsendini. Integratiivset identiteeti kandvate eestlaste hulk kahanes 53 protsendilt 2002. aastal 36 protsendini. Oluliselt suurenes nende hulk, kes on küll valmis venekeelsete olemasolu taluma, kuid ei soovi nendega kokku puutuda 2002. aastal oli selliseid eestlaste hulgas 28%, 2007. aastal 40%.

Venekeelsete seas kasvas integratsioonisse tõrjuvalt suhtuvate hulk 34 protsendilt 39 protsendini ja integratiivsete osa kahanenud 46 protsendilt 27 protsendini. Kuigi otseselt vastanduva identiteedi kandjate osakaal ei tõusnud aprillisündmuse tagajärjel palju, suurendab olukorra määramatust oluliselt nende hulk kes on edaspidise arengu suhtes kahtleval positsioonil – eestlaste seas on neid 40% ja venekeelsete hulgas 33%.

Kui vaadelda suundumuste osakaalu Eesti ühiskonnas tervikuna, siis on kahtlejaid praegu 38% (vastandujaid 29% ja pooldajaid 33%). Selle 38% kahtlejate kaldumisest ühele või teisele poole sõltub etnogeneesi edasine suund Eestis. Et saavutada ühendavat etnogeneesi, on vaja mõista kriisi aluseks oleva sotsiaalse tähendusloome iseärasusi ja sellest lähtudes leida teid ühendavate identiteedikategooriate konstrueerimiseks.

4. Pronkssõduriga seotud sotsiaalne tähendusloome

4.1. Etniliste suhete legitimeerimine

Hästi toimiv riik püsib sümbolilisel võimul, mis põhineb jagatud ja konsensuslikul ettekujutusel õiglusest (Bourdieu 1991). Õigluse mõiste esitatakse ideoloogia kaudu, mis seletab ja põhjendab ühiskonnas valitsevaid erinevusi sotsiaalsete ja etniliste rühmade vahel. Ideoloogiad põhinevad narratiividel, mille abil määratakse ühiskonda moodustavate rühmade seos uhkus- ja süütunde kategooriatega (Lawler 2006). Kui olukorda tajutakse õiglasena, on inimesed vabatahtlikult valmis aktsepteerima neile ideolo-

giaga määratud kohta ühiskondlikus hierarhias. Nii legitimeerib domineeriv ideoloogia ühiskonna sotsiaalsete rühmade omavahelised võimu- ja staatusesuhteid.

Niihästi ühendav kui ka vastandav etnogenees algab ideoloogilisest võitlusest, mis seab kahtluse alla domineeriva ideoloogia ja esitab sellele alternatiivi, mis annab õigustuse olemasolevate võimu ja staatusesuhete ümbervaatamiseks. Alternatiivideoloogia esilekerkimine, juhul kui tal õnnestub leida laialdasemat ühiskondlikku toetust, tekitab paratamatult dialoogi erinevate rühmade vahel ja selle läbi suurendab ka ühiskonnasisest vastandumist. Alternatiivideoloogiaid kerkib ühiskonna perifeerias esile pidevalt, kuid sotsiaalse kandepinna ahtuse tõttu ei pälvi nad enamasti laiema avalikkuse tähelepanu (Hogg, Reid 2006).

Tänapäeva Eestis on selle ideoloogilise dialoogi keskmes II maailmasõja sündmuste tõlgendamine. See dialoog leidis sümbolilise väljenduse väitluses pronkssõduri tähenduse üle.

4.2. Pronkssõduri tähenduskihistikud

Pronkssõduri esilekerkimine sotsiaalse tähendusloome keskse kujundina on seletatav selle märgiga seotud tähenduskihistike paljususe ja mitmeti mõistetavusega, mis on võimaldanud seda sümbolit edukalt kasutada sotsiaalse mobilisatsiooni vahendina. Vaatleme neid tähenduskihte lähemalt.

1. Kõige suurema sotsiaalse kandepinnaga on pronkssõduri tähendus II maailmasõjas langenute mälestusmärgina. Seda tähendust jagab ilmselt kogu eesti venekeelne kogukond, samuti märkimisväärne osa eestlasi (need, kes olid mälestusmärgi teiseldamise vastu või ei osanud selle suhtes seisukohta võtta ehk siis u 59% Eesti elanikkonnast). Neile, kes pooldasid samba teiseldamist, on see tähendus ilmselt kõrvaline.

2. Valdavale osale eesti venekeelsest kogukonnast sümboliseerib pronkssõdur võitu Suures isamaasõjas, seda tähendust peab endale oluliseks ilmselt ka väike osa eestlastest. Vene rahvale on võit Teises maailmasõjas praegu kujunenud nende rahvusliku identiteedi nurgakiviks: neile on see kangelastegu, mille üle tasub uhkust tunda, seda enam, et muus osas on ei paku Venemaa 20. sajandi ajalugu palju, mille üle uhkust tunda. Samuti seepärast, et II maailmasõda ühendas vene punased ja valged, isamaasõda on vene identiteedile oluline ühtsustunde allikas. Võidu tähenduskiht ei ole iseenesest eestlastele solvav ega Eesti riiki alavääristav.

3. Väikesele osale vene rahvusradikaalidele on pronkssõdur andnud võimaluse kujutada mälestussammast Eesti fašismist vabastamise sümbolina. Kogu pronkssõduri ümber tekkinud kriis on seotud selle tähenduskihiga.

Kujutades pronkssõdurit vabastajana, defineeritakse implitsiitselt nõukogude perioodi Eesti ajaloo vabadusena, millega ühtlasi antakse mõista, et Eesti oli Nõukogude Liidu osa vabatahtlikult. Mainitud tähendust rõhutab veelgi nõukogude sümbolika ja Stalini piltide kasutamine sõja tähtpäeval. Arvestades selle tähenduskihiga seotud vene äärmusparteide väga madalat toetust viimastel Riigikogu valimistel, võib arvata, et sellist revanšistlikku tähenduskihistust toetas enne aprillikriisi mõni protsent venekeelsest elanikkonnast Eestis.

4. Vastukaaluks viimatimainitud tähenduskihistuse konstrueerimisele hakkas eesti rahvuslaste konservatiivne tiib aktiveerima pronkssõdurile tähenduskihti, mis seni oli olnud ühiskondlikus teadvuses marginaalne – et tegu on okupatsiooni sümboliga, mis õigustab kommunistlikku ülemvõimu Eestis ja irvitab eestlaste rahvuslike kannatuste üle Nõukogude perioodil. Õigupoolest algas sellesisuline tähendusloome aktiivselt alles pärast Lihula ausamba eemaldamist, mis lõi otsese paralleeli fašistlike ja kommunistlike kuritegude ning vastavate mälestusmärkide vahele.

4.3. Sotsiaalse tähendusloome eesmärgid

Kahe viimatimainitud tähenduskihi konstrueerimine muutus niihästi eesti kui ka kohalike vene äärmuslaste vaheliseks dialoogiks, millega kumbki osapool püüdis kehtestada oma ideoloogiat, mis oleks aluseks rahvusrühmadevaheliste staatusesuhete ümberhindamiseks. Eesti rahvuslaste ideoloogia eesmärk oli rõhutada venekeelsete staatust Eestis okupantliku kogukonnana, vene äärmuslaste eesmärk oli tõsta venekeelse kogukonna staatust Eesti vabastajatena.

Sedamööda kuidas äärmuslaste sümmeetriline dialoog iga sümbolilise lausungiga muutus vastaspoolt ärritavamaks, kasutati selle dialoogi sümbolilist materjali vastastikusel demoniseerimisel. Siinkohal tuleb dialoogi mõista väga avaralt – see ei ole mitte ainult poliitiline väitlus, vaid selle osa moodustavad ka sümboolsed teod, poliitilised aktsioonid, deklaratsioonid, õiguslikud aktid, jõustruktuuride kasutamine ja muud meetmed, mida eri ideoloogiaid esindavad pooled on võimelised oma tahte väljendamiseks kasutama.

Selle tulemusel süvenes rahvusrühmade vastastikune häiritus aastatel 2004–2007 Eestis oluliselt. Konflikti süvendas inimese võime kanda üle tüüpi esindava objekti omadusi tüübile kui tervikule. Eesti avalikkus kes jälgis äärmuslaste üha radikaliseeruvat dialoogi pronkssõduri ümber, hakkas äärmuslaste vaateid ja tegusid üldistama tervele etnilisele rühmale, millesse need kuuluvad. Selle tagajärjel omandas etnilisus ka väikestes olmekonfliktides automaatselt seletuse rolli – näiteks teenindaja ebaviisakus omandas

otsekohe rahvusliku värvingu, kui ta juhtus olema teisest rahvusest. Nii-moodi haarati konflikti kaasa seni suhteliselt neutraalne keskmine apolii-tiline kodanik.

Seega võib öelda et lisaks püüetele määratleda etniliste rühmade omava-helist staatust, täitis tähendusloome ka vastandavat rolli, mille eesmärk oli etnilise mobilisatsiooni suurendamine.

4.4. Pronkssõduri teisaldamise sotsiaalne tähendus

2007. aastaks oli olukord teravnenud sedavõrd, et valitsus otsustas lahenda-da probleemi resoluutselt. Paraku ei arvestatud lahenduse väljatöötamisel mälestusmärgi keerukat sotsiaalset semiootikat, mille peajooned esitasin punktis 3.2.

Lähtuti äärmuslaste konstrueeritud vastandlikust ja väga kitsast tõlgendu-sest, mille kohaselt oli sammas kas okupatsiooni või Eesti „vabastamise” sümbol, jättes tähelepanuta selle, et sama mälestusmärk sümboliseeris val-davale osale lojaalsetest venelastest hoopis langenute mälestust ja võitu II maailmasõjas. Samba teisaldamisega püüdis valitsus marginaliseerida vene äärmuslasi, viies neile olulise sümboli kõrvalisse kohta, paraku marginali-seeriti sellega ebaõiglaselt valdavast osa lojaalsest eesti venelaskonnast, kelle jaoks pronkssõdur sümboliseeris olulisi inimlikke väärtusi.

Seda tajuti venekeelses kogukonnas sügava ebaõiglusena, mis leidis esma-se ja spontaanse väljenduse pronksöö rahutustes. Seega, praeguse identi-teedikriisi võtmeküsimus ei ole mitte vene kogukonna integreerimatuses tingitud ebalojaalsus Eesti suhtes, sest täiesti lõimumata on neist ca 7,5% (Lauristin 2008), vaid see, et 2/3 eesti venekeelseist on Eestiga keskmiselt või tugevasti lõimunud, Eesti elulaadiga kohanenud, aktsepteerinud eest-laste kehtestatud mängureeglid, saanud kodakondsuse ja omandanud eesti keele, kuid see ei ole toonud kaasa nende staatuse tõusu Eesti ühiskonnas. Vastupidi, pronkssõduri teisaldamine rõhutas vägagi väljakutsuvalt nende marginaalsust Eesti ühiskonnas.

Viimased uuringud näitavadki, et enesekehtestamise ja võimuga seotud väärtused on venekeelsete seas 2005. aastaks oluliselt kõrgemale tõusnud kui eestlaste seas (Vihalemm 2008). Uuringute dünaamika on näidanud, et 1990.-te alguses jäid nad selles osas eestlastele oluliselt alla (Vihalemm 1997a: 33) ja sajandivahetuseks olid tõusnud samale tasemele (Kalmus, Vi-halemm 2004: 39). Seega, Nõukogude liidu kollapsile järgnenud identiteedi privatiseerumise periood venekeelsete kogukonnas on läbi, suur osa vene-keelseid on orienteeritud integratiivsele identiteedile, soovivad end Eestis teostada, kuid Eesti konservatiivne vastandumisele rõhuv identiteedipolii-

tika ei jäta neile selleks võimalust. Nende pool on moraalne õigus küsida: millega ma olen sellise kohtlemise ära teeninud?

On tõenäoline, et see muudab Eesti venekeelse kogukonna vastuvõtlikuks ideoloogiale, mis seab eesmärgiks kehtivate sotsiaalsete suhete ümbervaatamise. Sotsiaalse identiteedi teooria kohaselt hakatakse olukordades, kus vähemusrühma liikmetele ei ole jäetud teid oma positiivse enesepildi saavutamiseks, rakendama kollektiivseid meetodeid, ehk siis esitatakse olemasolevale süsteemile avalik väljakutse (Tajfel, Turner 1979). See esitab Eesti identiteedipoliitikale tõsise väljakutse: kas jätkata vastanduva identiteedi konstrueerimist ja nullsummastrateegiat, kus ühe kogukonna võit tähendab teise kaotust, või leida mõni pehmem lahendus, millest võiksid võita mõlemad kogukonnad.

5. Eesti identiteedipoliitika võimalused

5.1. Vastandava identiteedipoliitika ohud

Eesti identiteedipoliitikas on kolm võtmetegurit, millega tuleb arvestada: eestlased, venekeelsed ja Venemaa. Põhimõtteliselt on selles kolmnurgas Eesti identiteedipoliitikal valida kaks võimalikku taktikat – sümmeetriline või asümmeetriline.

Sümmeetrilise lahenduse korral vastab Eesti Venemaa ähvardavale uue külma sõja (Lucas 2008) retoorikale samaväärselt ehk siis ennast kehtestavalt ja Venemaad ründavalt. Pronkssõduri vastasseisus valis Eesti selgelt sümmeetrilise taktika, paigutas samba ringi ja mobiliseeris eestlaskonna rahvuslik-konservatiivsele tiivale.

Kriisile järgnenud kahe aasta jooksul on Eesti jätkanud sama suunda – oma väärtusi ja rahvuslikku mobilisatsiooni on kavas rõhutada võidusambaga ajaloolise vaenlase lüüasaamise tähistamiseks. Selline tähendusloome paisab silma veel paljudest igapäevastest detailidest, näiteks kujutati vabariigi juubelikontserdil laulvat revolutsiooni üsna hüsteerilise agressiivsusega ja heideti vaenlasele kunstilises vormis tema ajaloolisi kuritegusid ette. Need on selged märgid vastandumise rõhutamisest. Kuid vähegi realistlik analüüs näitab, et Eestil ei ole võimalik uues külmas sõjas sümmeetrilise vastutegevusega võitu saavutada, sest sümmeetrilise külma sõda Venemaaga kruvib varem või hiljem venevastasuse pinged eestlaste hulgas kõrgele.

Paratamatult elatakse need pinged välja kohalike venekeelsete peal süveneva tõrjumisena, kui mitte diskrimineerimisena. Sellele lisandub pidev sümboolne alandamine igas ideoloogilises rünnakus, mille Eesti suunab Venemaa vastu. Mida tõrjuvamaks muutub eestlaskond venekeelsete vastu,

seada paremaid võimalusi pakub see Venemaale Eestit venekeelsete ahistamise pärast rünnata. See omakorda julgustab Eesti venekeelseid „ajama selja sirgu” ja nõudma endaga arvestamist. On aga selge, et mida rohkem venekeelsed Venemaa toel oma õigusi nõuaksid, seda kindlamalt seisaksid eestlased sellele vastu.

Sümmeetrilise külma sõja tagajärg on, et iga üldine vastandumine suureneb pidevalt, mille tagajärjel läheb praegune Eesti integratiivses arengus kahtlejate seltskond tasapisi üle vastandujate leeri. Eesti etniline jagunemine vastandava identiteedipoliitika tagajärjel tähendaks Eesti praeguste ideoloogiliste aluste lüüasaamist, mille järel saaks riigis korda tagada vaid jõuga, mis olukorda veelgi halvendaks. See võib pakkuda Venemaale ettekäände nõuda rahvusvahelist sekkumist, jättes niihästi Euroopa Liidule kui ka NATO-le võimaluse loobuda oma toetusest Eestile.

Seega, käimasolevas külmas sõjas ei ole Eestil lootuda edu sümmeetrilise tegevusega. Sümmeetrilise vastandumise võib ja peab enda huvide kaitseks rakendama Euroopa Liit, kui selles ühishuvid on tugevamad kui liikmete erahuvid. Mistahes muus kontekstis on Eestil mõistlik sümmeetrilisest külmast sõjast teadlikult hoiduda. Edu on võimalik saavutada asümmeetrilise vastutegevusega, mis lähtub Eestis taasiseseisvumisaja jooksul välja kujunenud identiteetide ja ühiskondlike suhete arengutest.

Asümmeetrilise külma sõja puhul suunatakse identiteedipoliitika põhirõhk Venemaaga vastandumiselt Eesti ühiskonna stabiilsuse suurendamisele. Seda ei saa teha etnilise mobilisatsiooni suurendamisega, vaid sellise identiteedipoliitikaga, mis muudaks Eesti kodanikud rahvusest olenemata Venemaa propagandale immuunseks. Eestlaste pärast ei ole siin vaja muretseda, võtmetähtsusega muutuja selles võrrandis on Eesti venekeelsed. Nende lojaalsuse võitmine on Eesti jaoks selle külma sõja strateegiline eesmärk. On üsna ilmselge, et seda ei ole võimalik teha ilma venekeelsete rolli ja positsiooni ümberhindamiseta Eestis. Kogu taktikaline keerukus seisneb selles, kuidas seda teha niimoodi, et see leiaks eestlaste enamuse toetuse olukorras, kus sümmeetriline külm sõjategevus on juba tuurid sisse võtnud.

5.2. Rituaalseks kohandamise võimalusi identiteedipoliitikas

Artiklis esitatud Eesti identiteetide dünaamika 1992-2009 tõi esile ühe olulise seiga – identiteedi dünaamika Eestis on liikunud vastandumise ja integratiivse skaalal nii, et vastandumist rõhutavatel perioodidel on tehtud aktiivset identiteedipoliitikat, kasutades selleks olemasolevaid rahvuslikke sümboleid, integratiivsed perioodid on saanud oma võimaluse siis, kui identiteediküsimused on olnud üldse ühiskondlikus diskussioonis ta-

gaplaanil. Sellistel perioodil on sarnasuse suurenemine toimunud pigem globaalsete kui Eesti-siseste arengute tulemusel.

Peaegu täiesti on Eestis jäänud kasutama identiteedi rituaalse kohandamise võimalused, st olemasolevate sümbolite, kommete ja tavade ühendamise uute tähendustega (Todd 2005). See tähendab, et Eestis on kogu selle aja jooksul peaaegu täiesti puudunud identiteedipoliitika, mis oleks otsinud võimalusi olemasoleva identiteedimaterjali põhjal kõrgema taseme identiteetide konstrueerimiseks. Et kujunevale kõrgema tasandi identiteedile, riigiidentiteedile ei ole konstrueeritud rituaale ja sümboolikat, mis seda igapäevase tegelikkusega seoks, on ta kergesti haavatav vastandava identiteediloomete katsetest – mida väga ilmekalt näitas pronkssõduri juhtum.

Kuigi 1990.-tel aastatel tehti katse vähendada pronkssõduri ideoloogilisi konnotatsioone ja kinnistada ta tähendust II maailmasõja langemise mälestusmärgina, piirdus see vaid mälestusteksti vahetamisega, mitte aga uue rituaali kujundamisega. Nii ei tekkinud mälestussamba ümber sünergiat, enne kui ta sattus vastanduva identiteedipoliitika kujundamise objektiks. Võib arvata, et need võimalused on jäänud kasutamata, sest poliitiline eliit ei ole leidnud piisavalt julgust sotsiaalse tähendusloome piire ületada, sest sellega võib kaasneda risk kaotada populaarust. Nii on võimalik rituaalset kohandamist kasutada vaid olukorras, kus kõigi suuremate poliitiliste jõudude hulgas valitseb selles osas konsensus ja kõik end sellega ka sisuliselt seovad.

Põhimõtteliselt pakuks Euroopa päeva tähistamine võimaluse Suure isamaasõja võidu ja Euroopa ühtsuse ja vabaduse tähendusväljade ühendamiseks. Selleks tuleks teadlikult lahutada II maailmasõja ja Suure isamaasõja võidu tähistamine ja stalinism. See on Euroopa vabastamise püha nagu Euroopa päev ja sellisena võiks kokku leppida ka selle tähistamise. Tähistamisel ei ülistataks ei Eesti vabastamist ühelt poolt ega heidetaks ette stalinismi kuritegusid.

Sellega seoses peaks Eesti riik aktiivsemalt osalema II maailmasõja tähtpäevade rituaalidel, rõhutamaks sõjakaotuste üldinimlikku poolt ja takistamaks nende tähtpäevade kasutamist Nõukogude ülemvõimu ülistamiseks. Tuleks rõhutada, et Nõukogude sümboolika kasutamine II maailmasõjaga seotud tähtpäevadel on eestlastele solvav. Eestlased omalt poolt peaksid tunnustama, et eesti meeste katse saksa sõjaväe koosseisus kaitsta Eesti iseseisvust oli väljapääsmatus olukorras tehtud meeleheitlik katse, mis väärrib mõistmist ja mälestamist, kuid mitte heroiseerimist. Sama kohatu kui seostada sõja võitu Staliniga ja kommunistliku sümboolikaga, on seostada Eesti vabadusvõitlust II maailmasõjas natsisümbolikaga.

6. Kokkuvõte

Praeguses uue külma sõja õhustikus (Lucas 2008) on instinktiivne reaktsioon Moskva rünnakutele etniline mobilisatsioon ja etnilise identiteedi tugevam markeerimine, mis muudab veelgi keerulisemaks avatud ja olemasolevaid identiteedikategooriate piire ületavateks seisukohtadeks ja tegudeks. Samas on selge, et välispoliitilise vastasseisu ülekandmine etniliseks vastanduseks Eesti sees vastab otseselt Eesti välispoliitilise vastase huvidele. Järelikult on võimalik olemasolevast nõiaringsist väljuda ainult juhul, kui vastanduva ja oma seisukohta kinnitava välispoliitika kõrval rakendatakse etnilisi identiteete väärtustavat, kuid samas neid kõrgemal tasandil ühendavat identiteedipoliitikat.

Allikad

- Barth, Fredrik (1969). Introduction. Kogumikus Barth, Fredrik (toim). *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Cultural Difference*. London: Allen ja Unwin, lk 9-38.
- Bar-Tal, Daniel, Halperin, Eran, de Rivera, Joseph (2007). Collective Emotions in Conflict Situations: Societal Implications. *Journal of Social Issues*, 63(2), lk 441-460.
- BNS (2006). Eestlased ei poolda pronkssõduri omaalgatuslikku kõrvaldamist. Postimees, 23.05. Võrgulehel <http://www.postimees.ee/270506/esileht/siseuudised/202804.php>. (1.04.08).
- Bourdieu, Pierre (1991). *Language and symbolic power*. Cambridge: Polity.
- Brubaker, Rodgers, Loveman, Mara, Stamatov, Peter (2004). Ethnicity as cognition. *Theory and Society* 33, lk 31–64.
- Ellemers, Naomi, Kortekaas, Paulien, Ouwerkerk, Jaap W. (1999). Self-categorisation, commitment to the group and group self-esteem as related but distinct aspects of social identity. *European Journal of Social Psychology*, 29, lk 371-389.
- Hill, Jonathan D. (toim 1996). *History, Power and Identity: Ethnogenesis in the Americas, 1492-1992*. Iowa: University of Iowa Press.
- Hogg, Michael A., Reid, Scott A. (2006). Social categorization and human communication: The social identity perceptual and group norms. *Communication Theory*, 16, lk 7-30.
- Hornsey, Matthew J., Hogg, Michael A. (2000). Assimilation and diversity: An integrative model of subgroup relations. *Personality and Social Psychology Review*, 4, lk 143-156.
- Jackson, Jay, W. (2002). Intergroup Attitudes as a Function of Different Dimensions of Group Identification and Perceived Intergroup Conflict. *Self and Identity*, 1, lk 11-33.
- Kalmus, Veronika, Vihalemm, Triin (2004). Eesti siirdekultuuri väärtused. Kogumikus Kalmus, Veronika, Lauristin, Marju, Pruulmann-Vengerfeldt, Pille (toim). *Eesti elavik 21. sajandi algul: ülevaade uurimuse mina : maailm: meedia tulemustest*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 31-44.

- Kirch, Marika, Kirch, Aksel (1995). Ethnic relations: Estonians and non-Estonians, Nationalities Papers, 23:1, lk 43-59.
- Kruusvall, Jüri. (2005). Hinnangud lõimumise edukusele, tulevikuohud ja tõrjuva suhtumise ilmingud. Uuringu "Integratsiooni monitoring 2005" aruanne. Tallinn: TLÜ Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituut, lk 43-59. Võrgulehel http://www.meis.ee/pictures/terve_aruanne.pdf (29.10.2009).
- Kulikowski, Michael (2006). Rome's Gothic Wars. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lakoff George (1987). Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal About the Mind. Chicago: University of Chicago Press.
- Lauristin, Marju (2008). Eesti ühiskonna valmisolek integratsiooniks. Kogumikus Heidmets, Mati (peatoim) Eesti inimarengu aruanne 2007. Tallinn: Eesti Koostöö Kogu/Eesti Ekspressi Kirjastuse AS, lk 81-86.
- Lauristin, Marju, Vihalemm, Peeter (2004). Sissejuhatus: Uurimuse Mina. Maailm. Meedia metodoloogias ja tähendusest. Kogumikus Kalmus, Veronika, Lauristin, Marju, Pruulmann-Vengerfeldt, Pille (toim). Eesti elavik 21. sajandi algul: ülevaade uurimuse mina : maailm: meedia tulemustest. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus,, lk 23-28.
- Lawler, Edward J. (2006). The affect theory of social exchange. Kogumikus Burke, Peter J. (toim) Contemporary Social Psychological Theories Stanford: Stanford University Press, lk 137-164.
- Liu, James H., Hilton Denis, J. (2005). Social representations of history and their role in identity politics. British Journal of Social Psychology, 44, lk 537-556.
- Lucas, Edward (2008). The New Cold War: How the Kremlin Menaces Both Russia and the West. London: Bloomsbury Publishing.
- Pachucki, Mark A., Pendergrass, Sabrina ja Lamont, Michéle (2007). Boundary processes: Recent theoretical developments and new contributions. Poetics 35, lk 331-351.
- Pettai, Iris (2000). Eestlaste ja mitte-eestlaste integratsiooniparadigma. Kogumikus Laius, Agu, Proos, Ivi, Pettai, Iris (toim). Integratsioonimaastik – ükskõiksusest koosmeeleni. Tartu: Jaan Tõnissoni Instituut, lk 70-106.
- Pettai, Iris (2002). Eestlaste ja mitte-eestlaste sallivustüpoloogia. Kogumikus Integratsioon Eesti ühiskonnas. Monitoring 2002. Tallinn: MEIS, TPÜ RASI. lk. 25–41. Võrgulehel <http://www.meis.ee/book.php?ID=103> (29.10.2009).
- Proos, Ivi (2000). Eesti keele tähendus mitte-eestlaste integratsioonis. Kogumikus Laius, Agu Proos, Ivi ja Pettai, Iris (toim) Integratsioonimaastik – ükskõiksusest koosmeeleni. Tartu: Jaan Tõnissoni Instituut, lk 107-134.
- Rousseau, David, van der Veen, A. Maurits (2005). The Emergence of a Shared Identity. Journal of Conflict Resolution, 49(5), lk 686-712.
- Sokolinskaja, L. (2000). Intervjuu Lidia Sokolinskajaga. Kogumikus , Agu, Proos, Ivi, Pettai, Iris (toim). Integratsioonimaastik – ükskõiksusest koosmeeleni. Tartu: Jaan Tõnissoni Instituut, lk 7-9.
- Tajfel, Henry, Turner, John C. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. Kogumikus Austin, William G., Worchel, Stephen (toim) The social psychology of intergroup relations. Monterey, CA: Brooks/Cole, lk 33-47.

- Todd, Jennifer (2005). Social transformation, collective categories, and identity change. *Theory and Society*, 34, lk 429-463.
- Valk, Aune (1997). Eestlaste ja venelaste ajaloolisest identiteedist. Kogumikus Järve, Priit Vene noored Eestis: sotsioloogiline mosaiik. Tallinn: Avita, lk 93-98.
- Vihalemm, Triin (1997a). Vene vähemuse väärtusorientatsioonid, referents-rühmad ja igapäevastrateegiad Eesti ühiskonnas 1991-1995. Kogumikus Järve, Priit Vene noored Eestis: sotsioloogiline mosaiik. Tallinn: Avita, lk 27-46.
- Vihalemm, Triin (1997b). Vene elanikkonna eesti keele oskus, kasutamine ja hoiakud selle omandamise suhtes 1990-1995. Kogumikus Järve, Priit (Toim.). Vene noored Eestis. Tallinn: Avita, lk 245-254.
- Vihalemm, Triin (2008). Kultuurierinevused: identiteet ja väärtused. Kogumikus Heidmets, Mati (peatoim). Eesti inimarengu aruanne 2007 Tallinn: Eesti Koostöö kogu/ Eesti Ekspressi Kirjastuse AS, lk 67-79